

HET VOLLE LEVEN

Homoseksuele activiteiten met voyeur uit de tijd van Augustus; vrij onbekende zilveren beker uit het Ashmolean museum (Oxford)

Van de Romeinse literatuur is er niet veel dat een breed publiek van moderne lezers kan boeien. Van belangrijke teksten liggen wel Nederlandse vertalingen in de boekwinkel, maar helaas komen ze daar vaak niet meer uit, tenzij de uitgever ze verramsjt. Nu is veel Romeinse literatuur ook moeilijk toegankelijk qua inhoud, om over de vorm nog maar te zwijgen. Toch bestaan er uitzonderingen: één daarvan is het werk van de eerste-eeuwse auteur Petronius, een fragmentarisch overgeleverde avonturenroman onder de titel *Satyricon*.¹

SEKS EN EROTIEK IN HET SATYRICON VAN PETRONIUS

Het werk is vele generaties lang met rode koontjes gelezen door geleerde latinisten vanwege de vele openlijk erotische passages. Zo ongeveer alles wat God in de voorgaande eeuwen verbodt, komt bij Petronius voor: of het nu seks met jonge jongens, buitenechtelijke affaires met heren of dames, wilde seksorgieën, driehoeksverhoudingen of zinneprikkende beschrijvingen als zodanig betreft, wie voldoende Latijn kent, kan het in het *Satyricon* lezen. Dit alles natuurlijk onder het motto 'bestuderen der klassieken', hetgeen een afdoende rechtvaardiging was. Volgens de 16e eeuwse Nederlandse humanist Lipsius laten de onfatsoenlijke scènes in het werk geen andere sporen in de geest achter dan de snel vergelijkende beroering die een bootje in het water teweegbrengt.² Dat mag dan misschien voor fatsoenlijke burgers hebben gegolden, aanmerkelijk dieper zijn die sporen geweest in de geest van mannen die van mannen hielden. Uit dit werk kregen zij een beeld van een schijnbaar probleemloze seksualiteit tussen mannen. En, anders dan in veel Griekse literatuur, zonder enige moraal of idealisering. Heel wat latente verlangens moeten via het *Satyricon* zijn bevredigd, waarmee het nut der klassieken weer eens bewezen is. Tegenwoordig is deze functie van de klasieken om lusten te kanaliseren niet meer zo vanzelfsprekend, en gelukkig ook minder noodzakelijk. Toch heeft het *Satyricon* nog altijd een grote aantrekkingskracht op aanhangers van de Griekse liefde, al dan niet via de gelijknamige film van Fellini.³

Het verhaal

Voorzover we de loop van het verhaal kunnen volgen, draait het om de wat verlopen twintiger Encolpius, zijn vriend en leeftijdsgenoot Ascyltus, een soort 'machó' die zich vooral interesseert voor mannen en jongens, en hun

beider jonge vriendje Giton, die nog het meest lijkt op een gediensig, niet op seks belust 'Grieks' knaapje in Romeinse gestalte.⁴ In het laatste deel komt daar de oude dichter Eumolpus nog bij. In wisselende combinaties zien we de hoofdfiguren rondzwerven door Zuid-Italië. Een hoofdmotief in de avonturen is dat Encolpius, de ik-figuur in het verhaal, wegens schending van een offerfeest, door de vruchtbaarheidsgod Priapus is hij gestraft met een beschamende impotentie, die hij op alle mogelijke manieren probeert kwijt te raken. Bij dit alles wijkt hij nogal eens af van het geijkte patroon van de potente man die anderen, vrouwen of jongens, penetreert.

'Op het horen daarvan schudde ik mijn vuisten voor de neus van Ascyltos en zei: "Wat heb je daarop te zeggen, vrouwman, hoer van een vent, vuilbek?" Ascyltos deed of hij ziedde van verontwaardiging, schudde zijn vuisten nog heftiger dan ik en overstemde mij met zijn geschreeuw: "Zwijg, smerige zwaardvechter, niet goed genoeg voor de arena! Zwijg, moordenaar, die de katjes in het donker knijpt, jij die zelfs niet toen je nog wat mans was met een echte vrouw het steekspel hebt beoefend, jij van wie ik in dezelfde trant in de bosjes 'broertje' (frater) geweest ben als die jongen het nu hier in de herberg is." (c.9)⁵

Trouwe Reve-lezers zullen met plezier dit speciale gebruik van het woord 'broer(tje)' herkennen! Ascyltus verwijt hem onmannelijkheid, en dat is wat Encolpius ook typeert. Zijn belangstelling voor vrouwen (c.113; c.126vv; c.138) wordt overschaduwd door de interesse van vrouwen in hem. En de interesse die mannen in hem hadden en hebben (c.109; c.140) wijst hij bepaald niet af. Zelf ziet hij nog het meeste in jongens zoals Giton. Maar overal in het *Satyricon* heeft hij last van impotentie, de 'onmannelijkheid' bij uitstek. De voortdurende spot daarmee vindt zijn hoogtepunt in c.126-138: eerst gaat hij geweldig af bij de mooie rijke Circe, waarna hij zijn orgaan bestraffend toespreekt.

'Dus richtte ik mij op mijn elleboog en ging met de volgende predicatie de weerspannige te lijf: "Wat hebt ge aan te voeren, schandvlek van mensen en goden? Zelfs uw naam in ernst te noemen ware een aanfluiting! Heb ik dit aan u verdiend, dat ge mij uit de zevende hemel in de hel moest storten? Dat ge mijn jaren, die bloeiden in vroege levenskracht, te schande moest maken en mij veroordeelde tot de zwakheid van een afgeleefde grijsaard? Ik verzoek u: geef eens een staaltje van uw kunnen!" (c.132)¹

Vervolgens laat hij zich door een oude priesteres behandelen voor zijn kwaal, maar ook dat mag niet baten. Pas op het einde van de bewaarde fragmenten hebben de goden hem 'zijn hele zelf herschonken'. Het bewijs daarvan wordt door Eumolpus met duidelijk genoegen op echt-held gekeurd.

'Ik zei tot Eumolpus: "Machtiger goden waren het, die mij mijn hele zelf herschonken hebben: Mercurius, die de zielen heen en terug voert, gaf mij door een persoonlijke weldaad terug, wat een vertoornde hand mij ontnomen had. Ik zal je laten zien, dat ik rijkelijker gezegend ben dan de uit de dood herrezen Protesilaos of wie dan ook van de legendarische helden!" Na deze woorden tilde ik mijn hemd op en onderwierp me geheel aan Eumolpus' goedkeuring. Eerst schrok hij geweldig, daarna wilde hij zich ten volle overtuigen en betastte met beide handen de goddelijke weldaad.' (c.140)

Zijn weinig overtuigende mannelijkheid en zijn mateloosheid in *sexualibus* zouden Romeinse wenkbrauwen hebben doen fronsen... als hij geen slaaf was. Nu is hij alleen maar een object van satire en (leed)vermaak: *neque puero neque puellae bona sua vendere potest* ('hij kan zijn zaakje bij geen knul of meisje kwijt', c.134). Encolpius wordt het hele verhaal door bespot. Niet alleen vanwege zijn seksualiteit, maar ook door zijn lafheid en opportunisme wordt hij als held steeds ongeloofwaardiger; hij lijkt eerder op een anti-held.

"Wat? Nog bedreigingen ook?" schreeuwde Eumolpus, en meteen gaf hij de man een kaakslag van jewelste. Deze, onder de invloed van de vele rondjes die hij met zijn gasten gedronken had, slingerde Eumolpus een aarden pot naar het hoofd, verwondde hem onder zijn geschreeuw aan het voorhoofd, en rende de kamer uit. Eumolpus liet deze schande niet op zich zitten; hij greep een houten kandelaar, ging de vluchteling achterna en wreekte zijn beschadigde wenkbrauw met talloze treffers. Op dit rumoer kwam het personeel toelopen en ontstond er een opstopping van de andere gasten. Ik zag mijn kans schoon om mij op Eumolpus te wreken, en deed de deur achter de bruit op slot. Nu was het mijn beurt: van mijn rivaal bevrijd had ik de kamer en de nacht tot mijn beschikking. Intussen gingen het keukenpersoneel en de bewoners van het perceel de buitengeslotene te lijf. (...) Wij konden alles volgen door een gat in de deur, dat was ontstaan doordat daarnet de deurknop eruit was losgerukt. (...) Ik smulde van de ellende waarin Eumolpus verkeerde en gaf hem de raad zich van rechtskundige bijstand te verzekeren.' (c.95-96)

Rond deze perikelen heeft Petronius een bont geheel van verhalen en vooral erotische taferelen gevlochten, die zich allemaal afspelen in de onderste regionen van de Romeinse maatschappij: *quod que facit populus* ('alle gedoe van het volk', c.132). Dat maakt het *Satyricon* in de Romeinse literatuur tot iets heel uitzonderlijks, ook voor het oorspronkelijke lezerspubliek, de cultureel onderlegde hofkringen rond Nero.

Status

Zoals bekend kent de Romeinse samenleving geen onderscheid tussen 'homoseksueel' en 'heteroseksueel', maar gebruikt ze op seksueel gebied andere indelingen. Een van de belangrijkste is het onderscheid tussen vrije burgers en slaven. De tweedeling die de Romeinen op seksueel gebied hanteren is haast onwrikbaar: (homo)seks van een vrij burger met een slaaf geldt als acceptabel en min of meer gewoon, terwijl seks tussen twee vrije mannen niet door de beugel kan. Juist in dit aspect verschilt de Romeinse houding fundamenteel van de Griekse, waar het, althans in het ideaalbeeld van de klassieke periode, precies omgekeerd was.

De figuren van Petronius blijken aardig aan dit 'normale' beeld te beantwoorden. Alles ademt de sfeer van slavernij en slaven, hetgeen door de Romeinen sterk geassocieerd wordt met passiviteit en seksuele taboes.

Terwijl dit liefdesdrama werd opgevoerd, kwam de herbergier binnen met de volgende gang. Toen hij ons op weezinwekkende wijze over de grond zag rollen, zei: "Hela, zijn jullie dronkelappen, of weggelopen slavengebroad, of allebei?" (c.95)

Noten

1. De overlevering is zo slecht dat zelfs over de titel nog getwist wordt: *Satyricon* of *Satyrice*?
2. Aangehaald in H.H. Janssen, *Latijnse Letterkunde*, Bohn, Scheltema & Holkema 1979, p.281.
3. Fellini onderdrukt vooral het homoseksuele aspect van het origineel sterk, terwijl ook zijn personages soms verschillen van die van Petronius. Een reactie op de film is het gedicht 'Satyricon' van Hans Warren, opgenomen in zijn *Verzamelde Gedichten 1941-1981*, Amsterdam 1981, 367-369. In de wetenschappelijke literatuur over Petronius heeft de homoseksuele component betrekkelijk weinig aandacht gekregen. Een gunstige uitzondering is Gill (1973), een reactie op de sterk psychoanalytisch gekleurde benadering van Sullivan (1968). Ook Wade Richardson (1984) kijkt vooral door de bril van de psychoanalyticus. Richlin (1983) onderzoekt de seksuele motieven vooral op hun satirische waarde.
4. Wade Richardson wijst er terecht op dat alle kenmerken van Giton nauwkeurig corresponderen met het ideaalbeeld van een Griekse 'eromenos': hij is schroomvallig, zacht van karakter, tactvol, maar ook slim en opportunistisch. Op seksueel gebied is hij nog niet volgroeid, lukt geen seks uit, maar laat die wel passief toe. (115-116).
5. Alle citaten zijn uit de vertaling van Leeman (1972 of 1984).

Hic habitat felicitas — hier woont het geluk

Zowel Encolpius als Giton zijn weggelopen slaven (c. 105). (Giton is zelfs in een 'slavenwerkhuis' geweest, c.81). De status van Ascyllus is iets minder helder: in c.81 scheldt Encolpius hem uit voor iemand 'die door ontucht zijn vrijheid, door ontucht zijn burgerstaat gekocht heeft.' Met enige voorzichtigheid zouden we hieruit toch wel kunnen opmaken dat Ascyllus geen slaaf meer is, maar vrijgelatene. Dat is weliswaar een hogere status dan slaaf, maar valt voor de Romeinse seksuele moraal in feite onder diezelfde categorie van slaaf: een vrijgelatene is nog altijd een ex-slaaf.⁶ Datzelfde odium rust ook op Trimalchio, de rijke vrijgelatene die het somptueuze diner in het midden van het *Satyricon* organiseert. Hoe rijk hij ook is, meer dan vrijgelatene is hij niet. Omdat aan seks met slaven (of tussen slaven onderling) op zichzelf geen moreel bezwaar kleef, ligt hier geen taboe op.

Anders evenwel ligt het bij Eumolpus, een vrij man, blijkens een toespelling op zijn militaire verleden (c.85). Op zijn mannelijkheid is niets aan te merken, want hij heeft interesse in zowel meisjes als jongens, terwijl hij zich niet laat nemen. Dat zal overigens zeker verband houden met zijn ongetwijfeld verminderde aantrekkingskracht. Maar hij is in Romeinse ogen eigenlijk veel te oud voor een opwindend seksueel leven. Oudere mannen worden geacht zich daar niet meer zo mee bezig te houden, en Eumolpus doet dat voortdurend, met vooral jonge, en erger nog: vrije kinderen, waardoor hij tot twee maal toe openlijk de heilige regel 'gij zult geen vrije jongen nemen' (c.85-87; 140) overtreedt.

'De dichter, Eumolpus geheten, vertelde: "Toen ik in mijn diensttijd door mijn quaestor naar Klein-Azië was meegenomen, werd ik ingekwartierd in een huis in Pergamum. Ik woonde er graag, niet alleen omdat het huis comfortabel was, maar ook vanwege de mooie zoon van mijn gastheer. Ik zong op een middel om zijn minnaar te worden zonder verdenking bij de heer des huizes te wekken. Ik vond er het volgende op: zo vaak als er aan tafel sprake was van knapenliefde, ziedde ik van verontwaardiging en met vertoon van de strengste principes weigerde ik te luisteren naar zulke zedenkwetsende en liederlijke gesprekken. Het gevolg was dat vooral de moeder in mij een echte filosoof zag. Ik was er al mee begonnen om de knaap naar het gymnasium mee te nemen, mij met zijn studie te bemoeien, en hem lessen en aanwijzingen te geven — dit alles met de bedoeling dat geen verleider zich toegang tot het huis zou kunnen verschaffen (...).

Eens, op een feestdag, toen de school vroeg was geëindigd, lagen wij uit te rusten op de aanligbedden in de eetkamer. Lange tijd waren wij gezellig bijeen geweest, en wij konden er niet toe komen afscheid te nemen en ons voor de nacht terug te trekken. Het was al bijna middernacht, maar ik merkte dat de jongen nog wakker was. Heel zachtjes en weifelend sprak ik de volgende wens uit: "Venus, mijn meesteres, als ik deze jongen mag kussen zonder dat hij het merkt, krijg hij morgen een paartje duiven cadeau." Op het horen van de prijs voor dit genoegen begon de jongen meteen te snurken. Ik benaderde de simulant en ontroofde hem een stel kussen. Niet ontevreden over dit eerste begin stond ik de volgende morgen vroeg op en bracht hem een uitgelezen duivenpaar: hij zag zijn verwachting en ik mijn gelofte vervuld.

De volgende avond bood dezelfde kans. Ik wijzigde mijn keuze, en zei: "Als ik hem vrijelijk mag betasten zonder dat hij het merkt, geef ik hem twee vurige vechthanen voor zijn gunsten." Bij deze gelofte kwam de jongen vanzelf dichterbij liggen en begon geloof ik bang te worden dat ik in slaap was gevallen. Ik schikte me natuurlijk naar zijn ongerustheid en gaf mij over aan een betasting van zijn hele lichaam, zonder het echter tot het hoogste genot te laten komen. Toen het dag werd, bracht ik hem tot zijn vreugde wat ik hem beloofd had. Toen een derde nacht mij de kans gaf, stond ik op en zei in het oor van de pseudo-slaper: "Onsterfelijke goden, als ik met hem in zijn slaap een volledige en heerlijke bijslaap mag genieten, geef ik deze jongen morgen als dank voor dit geluk een eersteklas Asturische hengst — echter op deze voorwaarde, dat hij het niet merkt." Nooit viel de jongen in een diepere slaap. Eerst vulde ik mijn handen met zijn melkwitte borst, toen drukte ik mijn lippen op de zijne, daarna zag ik in een slag al mijn verlangens bevredigd. 's Morgens ging hij in zijn kamer zitten wachten op mijn gebruikelijke geschenk. Je weet hoeveel makkelijker het is duiven en hanen op de kop te tikken dan een volbloedhengst. Bovendien was ik ook bang dat zo'n geweldig cadeau mijn attentie verdacht zou maken. Nadat ik dus een paar uur gewandeld had, ging ik terug naar mijn logies en gaf de jongen niets anders dan een zoen. Maar hij keek in het rond en vroeg met de armen om mijn hals: "Zeg meneer, waar is het paard nu?" (...)

Hij voelde zich beledigd en ik zag de weg die ik gebaad had weer afgesloten. Toch kon ik me daarna nieuwe vrijheden veroorloven. Toen een paar dagen later eenzelfde toeval ons in dezelfde omstandigheden had samengebracht en ik zijn vader hoorde snurken, vroeg ik de jongen om weer goede maatjes met me te worden en zich een plezier te laten doen — kortom alle woorden, die mijn opgekropte begeerte mij ingaf. Maar hij was heel boos en zei alleen maar: "Ga slapen, of ik zeg het tegen papa." Maar er is niets dat met diertheid niet te veroveren is. Terwijl hij zei: "Ik maak papa wakker", glipte ik toch binnen en veroverde mijn genot, waarbij hij trouwens maar matig weerstand bood. Hij was bepaald niet ontsticht over mijn streek. Nadat hij een poosje geklaagd had dat hij bedrogen was, en de risée van zijn schoolkameraden bij wie hij had opgescheept over mijn rijkdommen, zei hij: "Ik zal u laten zien dat ik niet zo ben als u. Als u wilt, mag u het nog eens doen." Zo werd de strijdbijl begraven en werden we weer goede maatjes.

Na van zijn diensten gebruik te hebben gemaakt, viel ik in slaap. Maar de jongen, die in de bloei van zijn jaren was, en verlangend zich tot de liefde te lenen, was niet tevreden met twee keer. Hij wekte me uit mijn diepe slaap en zei: "Is er nog iets van uw dienst?" De taak viel me niet al te zwaar. Zo goed en zo kwaad als het ging kreeg hij onder veel gesteun en gezweet wat hij verlangde, en moegespeeld viel ik weer in slaap. Nauwelijks een uur later begon hij me te knijpen en zei: "Hé, laten we het nog eens doen." Maar toen, voor de zoveelste keer uit mijn slaap gehaald, werd ik vreselijk boos en sprak hem zijn eigen woorden na: "Ga slapen, of ik zeg het tegen papa!" (c.85-87).

Subtiele spot

Bij het zeer brede scala aan seksuele activiteiten die in het *Satyricon* aan de dag gelegd worden lijkt het er al gauw op dat de hoofdfiguren God noch gebod kennen. Dat leidt dan onvermijdelijk tot de conclusie dat de Romeinen 'decadent' waren, ofwel dat Petronius met zijn werk zijn lezers schokte en taboes doorbrak.

Deze conclusie gaat echter veel te ver. Het seksuele leven van de figuren is wel wat dubieus, maar toch niet 'schokkend' te noemen. Het is ook opvallend dat taboes als orale sex, mannenhuwelijken en lesbische seks niet expliciet voorkomen in het *Satyricon*⁷ en dat schuttingwoorden vrijwel ontbreken. In de epigrammen van Martialis, om maar iets te noemen, ligt dat wel even anders. Petronius maakt vooral gebruik van toespelingen en suggestieve omschrijvingen.⁸

Als er op seksueel gebied iets gebeurt wat eigenlijk niet door de beugel kan, wordt het alleen maar satirisch bekeken. Dat geldt vooral voor de gedragingen van Encolpius en Eumolpus. Maar ook al die ondernemende vrouwen (Quartilla, Circe), de potsierlijke Trimalchio en de nicherige figuren bij een seksorgie (c.16-26)⁹ worden op een vrolijke manier bespot.

'Het feest werd hervat en Quartilla nodigde de gasten tot een hernieuwde dronk. (...) Er kwam een schandknaap binnen, een uitermate stupide figuur, die volkomen bij het milieu paste. Nadat hij in zijn slappe handjes geklapt had, brak hij uit in het volgende lied:

"Komt hierheen, lekkere knaapjes, komt naar het feest getogen, ja rept u, zet er de pas in, licht als een veer gevlogen, met soep'le wieg'lende billen, driest met uw zachte handen volleerd in zinlijke kunsten, puik van Delos' ontmanden." Toen hij uitgezongen was, tracteerde hij me op een druipnatte zoen, kwam op mijn bed zitten en begon me ondanks mijn protesten uit alle macht te ontkleden. In spreidzit onderwierp mij mijn geslacht aan een langdurige en gevarieerde, maar vergeefse bewerking. Daarbij gutste zweet, vermengd met make-up, in stromen van zijn voorhoofd. In zijn rimpels was zoveel blanketsel samengekookt, dat het leek op een bladerende muur die doorgevocht was.

Ik kon mijn tranen niet langer bedwingen en tot de uiterste wanhoop gebracht zei ik: "Maar mevrouw, u had toch gezegd dat ik een fluit zou krijgen om uit te drinken?" Zij klapte luchtig in de handen en antwoordde: "Wat een intellect, wat een fontein van eigentijdse gein! Heb je werkelijk niet door, dat 'fluit' een andere naam voor 'schandknaap' is?" (c.23-24)

Daarnaast worden antieke teksten, zoals Homerus' *Ilias* en *Odyssee* en Vergilius' *Aeneïs*, en genres, zoals epische poëzie en retorisch proza, voortdurend geparodieerd¹⁰. Het *Satyricon* is in feite een parodie op onder meer de *Odyssee* van Homerus.

'De opengebroken deur kon niemand meer buitensluiten: in grote opwinding stormde Eumolpus erdoor naar binnen en riep: "Ik heb de duizend sesterentië verdiend! Ik ga de omroeper achterna om hem te vertellen dat Giton in jouw handen is: dat verraad heb je wel verdiend!" Ik knield neer, en smeekte hem een stervende niet een trap na te geven; maar hij hield voet bij stuk. Ik zei: "Je uitbarsting zou een reden hebben, als je de verloren knaap kon vertonen; maar nu is hij in de menigte weggevlucht en ik heb geen idee waar hij naar toe is. Ik smee je, Eumolpus, breng die jongen terug, en geef hem desnoods aan Ascyllus." Terwijl ik hem al zover begon te krijgen, dat hij me geloofde, kreeg Giton het benauwd en nieste driemaal achter elkaar met zo'n hevigheid, dat het bed ervan schudde. Bij deze commotie keerde Eumolpus zich om en zei: "Gezondheid, Giton." Hij tilde de matras op en zag een Odysseus met wie zelfs een hongerige Cycloop medelijden gehad zou hebben. Daarna keerde hij zich tot mij met de woorden: "Wat heb je hierop te zeggen, schoft? Zelfs toen ik je betrap had, heb je me de waarheid niet durven zeggen. Ja, als een goddelijke bestierder van het menselijk lot deze hangende knaap niet een sein had ontlokt, zou ik me voor de gek hebben laten houden, en hem kroeg in, kroeg uit zijn gaan zoeken." (c.98)

Zo lijkt Petronius dus alles en iedereen tot object van zijn satire te maken. Seks en erotiek zijn daarbij eigenlijk niet te isoleren van andere onderwerpen. Ze vormen een onderdeel van het hele arsenaal aan spotmiddelen dat Petronius gebruikt, zowel bij de karakterschildering als bij het parodiëren van literaire teksten. Eigenlijk geldt het voor alle figuren in het *Satyricon*: hun seksualiteit geeft nogal eens aanleiding tot een spottende blik, maar de rest van hun levenswandel zeker niet minder. Een speciaal effect daarbij is dat de lezers door de ik-vorm gedwongen worden zich te identificeren met de anti-held Encolpius. Petronius speelt met de figuren uit het alledaagse leven die hij ten tonele voert, met de literatuur van zijn tijd, maar wellicht ook met zijn geschoolde lezers, die aan anti-relden niet zo gewend waren. Zij lieten zich blijkbaar toch 'ascineren' door de vermakelijke taferelen uit de zelfkant van hun maatschappij. Misschien koesterden ze wel een atent verlangen naar dat 'volle leven'.

Voor moderne lezers blijven de seksuele elementen een van de meest aardige aspecten van het grote spel dat Petronius speelt, al lezen we dan niet meer met 'rode koontjes'.

blikatie met vriendelijke toestemming van leverij Atheneum-Polak & Van Gennep

Tintinnabulum ('fallisch alarmsysteem bij de deur'), eerste eeuw na chr.

Literatuur

Een handzame editie van Petronius met Latijnse tekst en (ongekuiste) Engelse vertaling is die in de *Loeb Classical Library*, door M. Heseltine, E.H. Warrington, London 1975 of later (Loeb, 15).

Een mooie Nederlandse vertaling is: Petronius, *Satyricon*, vertaald door A.D. Leeman, Amsterdam 1972 (herdrukt in 1984).

Voorts:

Christopher Gill, 'The sexual episodes in the *Satyricon*', in: *Classical Philology* 68, 1973, 172-185.

A.D. Leeman, 'Petronius en de literatuur van zijn tijd', in: *Hermeneus*, 54, 1982, 2 (apr.-mei), 110-119. Dit tevens als aparte uitgave verschenen nummer is geheel gewijd aan Petronius.

Ramsay MacMullen, 'Roman attitudes to Greek Love', in: *Historia*, 21, 1982, 484-502.

Amy Richlin, *The garden of Priapus. Sexuality and aggression in Roman humor*, New Haven and London 1983, 190-195.

J.P. Sullivan, *The Satyricon of Petronius, a literary study*, London 1968, m.n. Ch. VII: *The sexual themes of the Satyricon*, p. 232-253.

Beert C. Verstraete, 'Slavery and the social dynamics of male homosexual relations in ancient Rome' in: *Journal of Homosexuality*, 5, 3, spring 1980, 227-235.

Paul Veyne, 'Homosexualität im antiken Rom', in: Ph. Ariès et al., *Die Masken des Begehrens und die Metamorfosen der Sinnlichkeit*, Frankfurt am Main 1984, 40-50. Vert. van oorspr. Franse editie. Ook in Nederlandse vert.: Kampen 1986.

T. Wade Richardson, 'Homosexuality in the *Satyricon*', in: *Classica et Mediaevalia*, 34, 1984, 105-127.

Noten

6. In een passage bij Seneca Rhetor (1e eeuw na Chr.) zegt een redenaar: 'seksuele passiviteit is een vergriep (*crimen*) voor een vrije, een onontkoombaarheid (*necessitas*) voor slaven en een vorm van dienstvaardigheid (*officium*) voor vrijgelatenen'.

(Controv. IV, praef., c.10). Dat citaat staat wel in een ironische context.

7. Er wordt wel gezinspeeld op bij voorbeeld orale seks (c.9; 23).

8. Gill (1973) spreekt in dit verband treffend van een 'prurient indirectness' (179).

9. Bij deze passage maakt Wade Richardson de dubbel ongelukkige opmerking dat 'Encolpius may have been crippled emotionally, but he was a cut above them' (121).

10. Ook in de passages met seks en erotiek schuilen soms literaire toespelingen. Zo vormt Eumolpus' verhaal over zijn verleiding van de jongen in Pergamon (c.85v) een satire op 'hetero'-erotische motieven uit de Griekse literatuur. (Gill (1973), 179).

Liefdesscène, schildering Pompeï, eerste eeuw na chr.